

4P
579

P-9

14431-

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

БОЛЫШАКОВА Наталія Іванівна

МОВНЕ ОФОРМЛЕННЯ МОДУСНИХ КАТЕГОРІЙ НА МАТЕРІАЛІ
ЛІСТУВАННЯ М. ЦВЄТАЄВОЇ І Б. ПАСТЕРНАКА

Ю.02.01 - російська мова

Київський педагогічний
інститут ім. О. М. Горького
БІБЛІОТЕКА

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник
доктор філологічних наук,
доцент Іванова Л. П.

Київ 1993

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310815

Робота виконана на кафедрі російської мови Київського державного педагогічного інституту ім.М.П.Драгоманова.

Науковий керівник - доктор філологічних наук,
доцент Іванова Л.П.

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор Болдирев Р.В.
- кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Дарчук Н.П.

Ведуча організація - Ніжинський державний педагогічний інститут ім.М.В.Гоголя

Захист відбудеться " 8 " вересня 1993 р. о 15
год. на засіданні спеціалізованої ради К ІІЗ.01.03 у Київському державному педагогічному інституті ім.М.П.Драгоманова /252030, м.Київ-30, вул.Широкова,9/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського державного педагогічного інституту ім.М.П.Драгоманова.

Автореферат розіслано " 8 " вересня 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради, доцент *В.П.Вишнева* Г.П.Вишневська

У сучасному мовознавстві велика увага приділяється проблемам прагматики. Прагмалінгвістичні дослідження в рамках комунікативно-функціонального підходу до вивчення мови орієнтовані на аналіз функціонування мовних одиниць у процесі спілкування, в тому числі модусних категорій /далі МК/ - суб'єктивних смислів, які відбивають ставлення суб'єкта висловлювання до диктума /об'єктивної інформації про сточуюче середовище/ і до адресата повідомлення.

Ідея модуса й диктума була запропонована Д.М.Обвєнянко-Куликовським й розвинена сучасними лінгвістами /див. роботи Алісової Т.Б., Арутюнєвої Н.Д., Баллі Ш., Богданова В.В., Виноградова В.В., Вольф О.М., Гака В.Г., Шмельєвої Т.В. та інш./, однак до цього часу МК вивчені недостатньо. Хоча відомостей про суб'єктивні елементи смислу висловлювання накопичено чимало, вони розрізнені й іноді суперечливі внаслідок складності об'єкту дослідження, розходжень в граматичних концепціях авторів, відмінностей мовного матеріалу. Крім того, аналізуючи суб'єктивні смисли висловлювання, різні автори виділяють неоднакове число категорій модуса /пор. концепції Гака В.Г., Домтєва Г.П., Потєє Б., Рулеє В., Сусова І.П./, тому питання про зміст МК у сучасному мовознавстві залишається відкритим й потребує продовження лінгвістичних пошуків.

Модус може бути репрезентований різними мовними засобами, коло яких у російській мові до цього часу не визначене. Фундаментальні наукові роботи, присвячені функціонуванню МК у текстах епістолярного жанру, відсутні.

Актуальність дослідження полягає в необхідності визначення ролі модусів у смисловій організації висловлювання, їх складу й мовного оформлення на різних рівнях, виявлення співвідно-

нення диктумної й модусної частин синтаксичних одиниць і способу зв'язку між ними.

Головна мета дисертаційної роботи полягає у виявленні й диференціації МК в епістолярних текстах і визначенні особливостей їх мовного оформлення на різних рівнях.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

1/ з'ясувати лінгвістичну суть МК та їх місце в системі одиниць прагмалінгвістики;

2/ виявити МК в епістолярних текстах і покласти їх класифікацію;

3/ дослідити й описати засоби експлікації та імплікації модусів у висловлюванні на лексичному, граматичному й синтаксичному рівнях;

4/ розглянути характер співвідношення модуса та диктума й випадки трансформації модуса в різноманітних висловлюваннях;

5/ визначити деякі особливості й закономірності функціонування МК в епістолярній спадщині М.Цветаєвої та В.Мастернака;

6/ виявити екстралінгвістичні фактори, які впливають на вибір і функціонування МК у текстах епістолярного жанру.

Основні методи й прийоми дослідження. У роботі над матеріалом використовувалися такі основні методи й прийоми: описовий /на базі логічної індукції й дедукції/, структурно-семантичний, елементи компонентного та статистичного аналізу.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній вперше досліджуються модусні категорії в епістолярних текстах, зроблена спроба по-новому подати класифікацію модусів, визначивши особливості їх лексичного, граматичного й семантико-синтаксичного оформлення у висловлюванні, показати характер співвідношення

його модусної й диктумної частин.

Джерелом матеріалу для дослідження стали листи М.Цветаєвої та Б.Пастернака, написані різним адресатам у період з 1907 до 1900 року. Вибір матеріалу дослідження зумовлений такими причинами:

1/. Приватний лист як жанрова різновидність епістолярного стилю є найбільш оптимальною формою особистого спілкування, яка передає наявність конкретного адресанта й адресата. Звідси широке використання в епістолярних текстах модусів, орієнтованих на учасників комунікації.

2/. Суб'єктивність, емоційність, інтимний характер приватних листів поетів визначили часте вживання в них різноманітних МК. М.Цветаєву та Б.Пастернака об'єднує духовна спорідненість, багаторічна дружба, схожість стилю листів, що дозволило аналізувати їх епістолярну спадщину в рамках одного дослідження.

3/. листи М.Цветаєвої та Б.Пастернака тісно пов'язані з їх поезією. У листах, як і у віршах, для авторів важливі не тільки смисл, а й звучання, ритміка, гармонія частин, що дає можливість аналізувати мовне вираження модусів на різних рівнях: лексичному, граматичному, синтаксичному.

4/. Функціонування МК у текстах епістолярного жанру не були об'єктом лінгвістичного аналізу.

Матеріалом дослідження стали речення з МК, відібрані методом суцільної й випадкової вибірки з листів М.Цветаєвої та Б.Пастернака /біля 5000 прикладів/. У цитованих фрагментах листів збережена авторська орфографія й пунктуація.

Теоретичне значення даної роботи полягає в тому, що отримані результати сприятимуть поглибленню знань про МК у складі висловлювання; дозволять по-новому подати класифікацію модусів, бе-

ручи до уваги специфіку їх функціонування в текстах епістолярного жанру, виявити особливості мовної реалізації даних категорій на лексичному, граматичному, синтаксичному рівнях. Результати дослідження зможуть стати фрагментом теорії прагматичного й семантичного синтаксису, а також функціональної стилістики й соціолінгвістики.

Практична цінність дисертації. Результати спостережень й аналізу можуть бути використані в навчальному процесі вузів і шкіл при висвітленні питань синтаксису й стилістики сучасної російської мови, проведенні спецкурсів і спецсеінарів з семантичного й прагматичного синтаксису, при викладанні російської мови як іноземної, написанні курсових і дипломних робіт, навчальних посібників з проблем синтаксису, при проведенні занять з культури мови в гуманітарних класах ліцеїв та гімназій.

Апробація роботи. Основні положення й результати дослідження повідомлялись у доповідях та виступах на звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів кафедри російської мови Київського державного педагогічного інституту ім.М.П.Драгоманова /1991, 1992, 1993 р.р./, на регіональній науковій конференції "Вивчення творчої спадщини проф.Г.С.Винокура" /Київ, 1991/, на республіканській міжвузівській науково-практичній конференції "Використання спадщини забутих і повернутих діячів науки й культури в учбовому процесі педагогічного вузу та школи" /Рівне, 1991/, на регіональній науковій конференції "Професор Є.В.Кротевич та сучасне мовознавство" /Львів, 1991/. Основні положення та результати дослідження висвітлені у п'яти публікаціях.

На захист виносяться такі положення:

1. При побудові класифікації модусних категорій необхідно

враховувати специфіку досліджуваного матеріалу, що дає можливість на основі протиставлення позицій адресанта та адресата розмежувати кваліфікативні та соціальні МК і включити до їх складу такі категорії модуса: авторизаційні, модальні /персуазивність, предметна модальність, комунікативна установка/, оцінні МК; директиви, найменування учасників комунікації /адресанта, адресата/ і "третьох" осіб, формули соціального етикету; а також виділити в складі МК емоційні модуси, які служать для вираження емоцій адресанта.

2. Кваліфікативні МК в епістолярних текстах перебувають в основному експліцитно і оформлюються за допомогою модусних дієслів, дієслівних еквівалентів і предикативів модальної та оцінної семантики, а також модальних слів у складі номінативно-підметових, означено-особових, безособових і безособово-предикативних речень.

Соціальні МК, на відміну від кваліфікативних, не мають власної регулярно діючої системи засобів вираження. Про їх наявність в епістолярних текстах сигналізують аналітичні та синтетичні форми імператива, лексико-семантична група слів на означення осіб, стереотипні етикетні формули, вибір яких серед ряду синонімічних стає соціально значущим. Синтаксичне оформлення даних МК здійснюється за рахунок односкладних означено-особових речень або лексикалізованих висловів - еквівалентів речення, що не мають предикативного ядра. Специфіка епістолярних текстів сприяє поширенню модусів словами-інтенсифікаторами та експресивними засобами, спонукає до використання прийомів градації, емпізи, окличності речення.

3. Між модусом і диктумом у межах висловлювання домінує підрядний зв'язок, інші типи зв'язку зустрічаються рідше. В

епістолярних текстах спостерігаються випадки трансформації /імперсоналізації/ модуса у складі безособових конструкцій, а також взаємопроникнення модусної та диктумної частин висловлювань із імпліцитно вираженими МК.

4. вибір засобів мовного оформлення МК в аналізованих текстах зумовлений головним чином їх змістом, ступенем знайомства кореспондентів, їх соціальним становищем та характером взаємин між особами.

Структура роботи. Дисертаційне дослідження складається з вступу, трьох розділів, висновку, бібліографії, списку джерел і їх умовних скорочень та додатку /списку кореспондентів М.Цветаєвої та Б.Цастернака, опису програмного забезпечення для пошуку й класифікації МК в епістолярних текстах/.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, визначається її актуальність, наукова новизна, предмет і об'єкт дослідження, формулюється мета, завдання й головні методи роботи, обґрунтовується вибір фактичного матеріалу, розкривається теоретична й практична значимість дослідження, основні положення, які виносяться на захист.

У першому розділі - "Класифікація модусних категорій у рамках епістолярного жанру" - уточнюється зміст поняття модуса висловлювання, визначаються засоби його мовного вираження, запропонована класифікація МК на матеріалі епістолярних текстів.

Аналіз існуючих у російському мовознавстві концепцій про семантичну організацію висловлювання й суб'єктивності в мові дає можливість розглядати категорію модуса як комплекс суб'єктивних смислів, які виражає адресант у процесі комунікації стосов-

но змісту висловлювання й адресата.

У дисертаційній роботі зроблена спроба побудувати класифікацію МК на основі текстів епістолярного жанру. Головним критерієм для цього обрано протиставлення позицій комунікантів у процесі спілкування, що дозволило виділити кваліфікативні МК, орієнтовані на адресанта / вони кваліфікують події та інформацію про них/, і орієнтовані на адресата соціальні МК, які виражають різні соціальні відношення між учасниками комунікації.

Модус може бути репрезентований різноманітними мовними засобами, які у дисертації поділяються відповідно до ярусів мовної структури на лексико-граматичні / модальні слова й словосполучення, частки, предикативи, вигуки/, морфологічні / модусні дієслова, способи дії, особа, час/, синтаксичні / конструкції різних типів/ та фонетико-графічні / авторські розділові знаки/. Крім того, розрізняються в роботі експліцитні МК / коли значення модуса виражене за допомогою лексичних засобів/ й імпліцитні, значення яких можливо визначити лише із пресупозиції й контексту висловлювання. Наприклад: "Ах! Були бу деньги - поехали бу с вами в Шартр." /М.Цветаєва (далі МЦ) = А.Берг/ - імпліцитна МК із значенням бажання визначена за допомогою поєднання дієслова були з часткою бу в складі оптативного речення.

Висловлювання, що містять експліцитні МК, за синтаксичною будовою поділяються на структури *de dicto*, в яких модус та диктум виражаються самостійно, і структури *de re*, в яких модусна та диктумна частини не розрізняються.

У другому розділі - "Функціонування й засоби мовного вираження кваліфікативних модусних категорій в епістолярних текстах" - аналізуються кваліфікативні МК, визначається специфіка їх прояву в аналізованому матеріалі, описуються особливості вживання

й мовного оформлення в епістолярних текстах.

Проведене дослідження показує, що в листах М.Цветаєвої та Б.Пастернака широко використовуються всі типи кваліфікативних МК і особливо часто модуси із значенням достовірності, ймовірності, бажаності, емоційної оцінки.

Авторизація як різновид МК характеризує диктумну інформацію відносно джерел або шляхів її отримання, утворює другий структурно-семантичний план висловлювання, що вказує на суб'єкт сприйняття, констатації або оцінки явищ дійсності. В основі даної МК лежить протиставлення "авторське" / "яке цитується" . Для "авторської" інформації поети використовують авторизаційні показники, які вказують на спосіб отримання цієї інформації й виражені дієсловами сприйняття видеть, чувствовать, слышать або дієсловами логічної й оцінної діяльності считать, думать, казаться. Наприклад: "Я неустанно чувствую, что жизнь нации сейчас идет - помимо народа: против народа, и это почти везде на земном шаре." /МЦ - А.Тесковій/.

При викладі чужої інформації МК авторизації вказують на джерело цитування. В аналізованих листах зустрічаються як інформативно мінімальні /"говорят" (МЦ - А.Берг) /, так і більш інформативні показники авторизації / "как пишете вы сами (Б.Пастернак /далі БіЦ - Б.Орлову) /, які у висловлюванні мають вигляд вставної конструкції.

цікавим є факт самоцитування в листах М.Цветаєвої та Б.Пастернака, коли МК авторизації вказують на джерело інформації й служать для підтримання контакту між адресантом і адресатом, що є типовим для жанру листа: "начало, говоря я, еще может быть терпимым" /БіЦ - ІЦ/.

Значну групу модусів в аналізованих текстах складають мо-

дальні МК. Не дивлячись на велику кількість досліджень з проблем модальності /див. роботи Алісової Т.Б., Адамця П., Бондарко А.В., Беляєвої Є.Г., Золотової І.О., Колшанського Г.В. та інш./, суть цієї категорії залишається невизначеною. Спираючись на концепції Мещанінова П.І., Виноградова В.В. й представників функціонально-семантичного підходу, модальність розглядаємо як семантичну категорію, яка об'єднує комплекс кваліфікацій, що виражають оцінку адресантом характеру зв'язку між об'єктом дійсності та його ознакою, інтегральним компонентом

яких є віднесеність до плану реальність/ ірреальність. Таке розуміння модальності дозволило віднести останню до МК й виділити в її складі такі типи модусів: персуазивність /вірогідність та ймовірність/; предметну модальність /можливість, необхідність, бажаність/; комунікативну установку /оповідання, питання, спонування, оптатив/. лексико-граматичні засоби вираження даних МК в роботі об'єднані в групу модальних модифікаторів /термін П.Адамця, на основі спільності їх модальних значень.

персуазивність - МК, яка передає впевненість чи невпевненість автора висловлювання в вірогідності викладеної ним інформації. У досліджуваному матеріалі зазначена МК подана модальними модифікаторами, що виражені: 1/ модальними дієсловами /не/ знать, /не/ верить та дієсловними еквівалентами убежден, уверен; 2/ модальними словами конечно, разумеется, видимо, очевидно, наверное, похоже, может, может быть, вероятно, верно,

які функціонують в якості вставних елементів висловлювання. Наприклад: "я убеждена, что если бы я плохо работала и много зарабатывала, люди меня бесконечно больше уважали." /МК - П.А.Москвина/, "после венчания мы, наверное, едем в Испанию." /МК - М.Болошину/.

які функціонують в якості вставних елементів висловлювання. Наприклад: "я убеждена, что если бы я плохо работала и много зарабатывала, люди меня бесконечно больше уважали." /МК -

П.А.Москвина/, "после венчания мы, наверное, едем в Испанию." /МК - М.Болошину/.

Модальні МК іноді вказують на перехід події від іреального до реального стану. Цю сферу модуса в досліджуваних текстах складають значення вірогідності, невірогідності, необхідності, належності, бажаності. Вони утворюють нечисленну групу модусів й оформлюються головним чином модальними дієсловами мочь, приходиться та предикативами можно, невозможно, нельзя, надо, нужно: "Возвращаться сейчас невозможно - домок снят и уплочено до середины октября." /Мі - ВП/.

Оптативна модальність трактується в дослідженні як модусна категорія, що об'єднує значення бажаності у складі предметної модальності й значення оптатива у складі комунікативної устансовки. Бажаність виявляється при оцінці адресантом відношення суб'єкта до предикативної ознаки в модальному плані. Автор листів часто використовують модуси з даним значенням. Найбільш поширеними засобами їх вираження є модусні дієслова хотеть/ся/, желать, мечтать у формі першої особи теперішнього часу індикативу чи умовного способу: "дочу, чтобы год прошел под знаком дружбы с вами." /Мц - А.С.Гончаровій/. Оптатив, на відміну від бажаності, є модальністю всього висловлювання, яка виражає зовнішню оцінку мовцем зв'язків дійсності й яка є зовнішньою стосовно диктума. Враховуючи можливість здійснення бажаної дії й умови її реалізації, в роботі виділені оптативні значення: власне бажання, бажання необхідної дії, спонукальне бажання. Внаслідок аналізу встановлено, що оптативні МК присутні в текстах листів імпліцитно й передають оптативне значення неспецифічними засобами: сполученням особової форми дієслова з часткою бы, аналітичними й синтетичними формами наказового способу: "Если бы вы заехали сюда на пути в Мариенбад!" /Бц - Ж.Пастернак/.

Найбільш численну групу кваліфікативних МК складають оцінні модуси, які відзначаються великою різноманітністю значень і засобів вираження.

Аналіз співвідношення понять оцінність, модальність, емоційність, експресивність дає нам можливість кваліфікувати оцінність як МК, яка виражає авторське позитивне чи негативне ставлення до диктумного змісту в цілому або до якогось із його елементів. Класифікація оцінних МК, які зустрічаються в епістолярних текстах, включає загальнооцінні модуси (добре/погано) й частковооцінні модуси, серед яких розрізняються емоційна й спеціальна оцінки.

Аналіз листування дозволяє стверджувати, що серед модусів загальної аксіологічної оцінки автори використовують лише малочисельну групу МК з позитивним значенням, оформлених предикативом хорошо і його синонімами замечательно, чудно, блаженно, изумительно: "Замечательно, что в самой композиции были два мотива." /Бл - МЦ/. Значно частіше автори передають оцінку з допомогою емоційно-оцінних МК, що характеризують диктумний зміст висловлювання в світлі емоційного відношення адресанта до того, про що повідомляється.

Різниця в семантичній інтерпретації зазначених МК дозволила розподілити їх на три групи: 1/ МК оцінного відношення із узагальнюючим значенням схвалення/ несхвалення; 2/ МК емоційного відношення /радість, жалкування, ненависть тощо/; 3/ МК емоційного стану /надія, щастя, туга, сум, нудьга тощо/. У текстах листів ці модуси виражені головним чином дієсловами оцінної й емоційної семантики (/не/нравиться, /не/любить, ненавидеть, радоваться, удивляться, поражаться, жалеться, боятся, страшиться, надеяться, страдать, гордиться, стыдиться); преци-

кати́заму/ приятно, удивительно, странно, поразительно, жаль, жалко, скудно, грустно, стыдно, совестно, больно. наприклад: "Мне так жалко, что все это только слова - любовь - я так не могу, я бы хотела настоящего костра, на котором бы меня сожгли." /МЦ - Г.Ахматовій/; "Но я боюсь ваших обвинений насчет прозаичности моих метафор, которые пахнут зоологическим садом." /БП - П.Д.Еттингеру/. До даних модусів автори часто вводять слова - інтенсифікатори емоцій, роль яких виконують прислівники очень, бесконечно, страшно, сильно, безумно, ужасно: "бесконечно радуюсь вашему приезду /тьфу, тьфу, не сглазить/ - если будет". /МЦ - А.Берг/. Випадки використання модусів спеціальної оцінки /психологічна, інтелектуальна, нормативна/ поодинокі в листах М.Цветаєвої й Б.Пастернака й подані за допомогою предикативів легко, любопытно, неверно, неправильно, бессмысленно, в деяких випадках розширені інтенсифікатором очень: "Мне очень легко писать вам." /БП - В.Іванову/.

Як показує аналіз листів, у епістолярних текстах, крім модусів емоційно-оцінного значення, функціонують жк, які відбивають емоційний стан адресанта. Емоційність завжди пов'язана з емоційною оцінкою, однак деякі слова не мають оцінки /емоційні вигуки й частки/, а тільки виражають емоції й почуття мовця, що дає можливість розмежовувати категорії оцінності й емоційності й, враховуючи специфіку епістолярного жанру, виділити окрему категорію емоційних модусів. На відміну від емоційно-оцінних жк, дані категорії не мають оцінки, при їх допомозі адресант лише передає свій психічний стан, який зумовлює його емоційне ставлення до предмета, об'єкта, адресата мови й ситуації спілкування. Особливості епістолярного тексту /інтимний характер листа, фактор адресата/ визначили використання емоційних жк

у текстах листів поетів.

У роботі засоби вираження даних модусів названі емоційними дескрипторами. Це слова, сполучення слів або речення, семантика й структура яких допомагає встановити наявність загальної емоційності, а також назвати емоцію, яка виражається їм. У листах поетів виявлені такі засоби:

1/ емоційні вигуки, які передають різноманітні почуття й емоції адресанта, але не називають їх - убы, ах, ох, боже. наприклад: "Ишь, и на этот раз без уверенности, убы, что дойдет!" /шч - М.Волошину/ - емоційна мд із значенням жалкування;

2/ емоційно-підсилюючі частки, які використовуються для підсилення емоційної дії на адресата й які передають головним чином почуття захвату - до чего, вот, ведь: "До чего слово откровенное." /шч - ШМ/;

3/ частки у складі окличних речень /какой, как, сколько/, які виступають інтенсифікаторами ознаки, що приписується об'єкту висловлювання й разом з окличністю надають йому експресивності: "Если бы вы знали, какой это пламенный, великодушный, глупый юноша!" /шч - М.Волошину/;

4/ лайливі слова й слова з негативно-оцінним значенням, які використовуються поетами рідко й тільки в іронічному плані: "Дорогой поля! собака ты, конечно, что не написал мне до сих пор." /шч - Ш.Асееву/.

В окремих випадках для вираження емоційного модуса використовується декілька емоційних дескрипторів, наприклад: "Господи, до чего я нервни!" /шч - Батькаму/ - емоційна мд із значенням обурення виражена за допомогою вигуків господи й підсилюючої частки до чего у складі окличного речення. У висловлюваннях з емоційними мд часто спостерігаємо повтори, наприклад, анафори.

У синтаксичному оформленні кваліфікативних M_1 беруть участь різноманітні конструкції структури $de\ dicto\ de\ re$:

двоскладні називно-підметові:

Prap-Vf "Борис, я не знаю, що таке козунсто." / M_1 - А.Тесковій/ - структура $de\ dicto$;

"И смерти я страшусь только оттого, что умру я, не успею побывать всеми другими." / B_1 - M_1 / - структура $de\ re$;

$\text{Prap}-(\text{cop})\ \text{Adj}_{\text{кр}}$ "Как я рад, что пишу тебе." / B_1 - M_1 / - структура $de\ dicto$;

"Я этой рецензией недоволен" / B_1 - Батькам/ - структура $de\ re$;

односкладні означено-особові:

Vf_{15} "Борсь, что в Париже у меня уже досуга не будет." / M_1 - А.Берг/ - структура $de\ dicto$;

"мечтаю о встрече на Муриной родине, которая мне родней своей." / M_1 - А.Тесковій/ - структура $de\ re$;

безособово-предикативні:

$(\text{cop})\ \text{Praed}$ "Дорошо, что Вы написали эту поэму." / B_1 - С.Д.Спаському/ - структура $de\ dicto$;

$(\text{cop})\ \text{Praed}\ \text{Inf}$ "Нам надо любить друг друга по твоим правилам." / B_1 - M_1 / - структура $de\ dicto$;

безособові:

$\text{Vf}_{1\text{тп}}$ "Мне верится, что все у тебя обойдется." / B_1 - M_1 / - структура $de\ dicto$;

номінативні:

$\text{Integr}\ \text{N}_{\text{N}_1}$ "Весь день я думала о Вас. Какое счастье!" / M_1 - В.В.Розанову/ - структура $de\ dicto$.

У деяких листах використовуються вставні конструкції, неповні речення. Модус з'єднується з диктумом головним чином під-

рядним зв'язком за допомогою сполучників чтобы, как та сполучних слів как, куда, сколько, что, кто, почему, можливі також безсполучниковий і сурядний зв'язки.

У висловлюваннях із кваліфікативними МК автори використовують експресивні засоби градації, емпізи, окличності, що підсилює вплив на адресата повідомлення.

У третьому розділі - "Соціальні модусні категорії та їх мовне оформлення у листуванні" - з'ясовується склад, суть і специфіка функціонування соціальних МК, виявляються екстралінгвістичні фактори, які впливають на їх вибір у епістолярному жанрі.

На відміну від кваліфікативних, соціальні МК використовуються для передачі соціальних і особистих стосунків між учасниками комунікації. Формулюючи висловлювання, адресант розраховує на певного адресата й свідомо використовує мовні засоби, спираючись на їх впливовий потенціал. Фактор адресата є найважливішим при виборі соціальних МК. Він може визначатися будь-яким складом комунікативно-релевантних ознак адресата, серед яких соціальна належність, рівень освіти, вік, ступінь знайомства комунікантів й інш. Аналіз існуючих у науковій літературі класифікацій МК і текстів листів дозволяє приєднати до соціальних МК директиви, найменування осіб - учасників комунікації й "третьих" осіб, формули соціального етикету.

Директивні МК є найбільш орієнтованими на адресата й характеризуються спонуканням /волевиявленням/ адресанта до здійснення вказаної ним дії. Директиви в листах М.Цветаєвої та Б.Пастернака представлені модусами із значенням поради, рекомендації, застереження, заборони, прохання, слагання, вимоги, запрошення й пропозиції. Найбільш вживаними в матеріалі, який

аналізується, є модуси із значенням прохання й поради, що часто мають схожі форми вираження. У таких випадках розмежування модусів відбувається із урахуванням конституації та учасників комунікації. Дослідження листування показало, що директивні МК утворюються мовними засобами різних рівнів, в залежності від чого висловлювання поділяються на експліцитні та імпліцитні. У першому випадку імперативна семантика виступає як категоріальне значення мовних форм, до яких належать перформативні дієслова у формі першої особи однини теперішнього часу індикативу просить, умоляют, предлагать та їх трансформи - іменники просьба, предложение. наприклад: "Целую тебя и прошу успокоиться, я вызову тебя, когда будет можно." /Ви - О.Івінській/, "Другое предложение: нельзя ли было бы к вам - с ночевкой?" /Мц - А.Берг/. У другому випадку директивні МК присутні в висловлюваннях імпліцитно й оформлюються імперативами у формі наказового способу /ФНС/ дієслів другої особи однини, рідко - сполученням дієслова в особовій формі з часткою пусть, сполученням інфінітиву з часткою давай. наприклад: "Не сидитесь, опоздание мое только недельное." /Ви - С.Д.Спаському/.

Модуси-директиви часто поширюються словами-інтенсифікаторами каузуючої дії, серед яких прикметники большой, страстный, прислівник очень, фразеологізми ради бога, ради всего святого.

Як показує аналіз, у синтаксичному оформленні директивних МК беруть участь односкладні означено-особові, називні конструкції, представлені такими структурними схемами:

Vf₂₅ Inf; Vf₁₅ "когда будешь писать, не забудь упомянуть о посвященьи, прошу тебя," /Ви - Мц/;

N_{N1}; Vf₂₅ "У меня к тебе просьба: не разочаровывайся во мне раньше времени." /Ви - Мц/;

№ 2 рр. "Работайте - ходите - живите - а время сделает свое."
/шц - А.Берг/.

Соціальна природа директивних $\mathbb{M}\mathbb{K}$ проявляється у виборі тих чи інших форм вираження, які характеризуються різними проявами категоричності. У листах М.Цветаєвої та Б.Пастернака зустрічаються випадки вживання директивів, що виражаються за допомогою частки пожалуйста та різноманітних етикетних формул /будь другом, будь ангелом, сделай милость/: "Будь ангелом, сделай милость, не пиши о бешах, пока я подробно о Крысолобе не отчитаюсь. Будь другом, все равно, понравится, нет ли, пока молчи."
/шц - шцу/.

З погляду формально-синтаксичних критеріїв директивні $\mathbb{M}\mathbb{K}$ виражаються спонукальними реченнями, що обумовлює зв'язок даного типу соціальних $\mathbb{M}\mathbb{K}$ з модальною $\mathbb{M}\mathbb{K}$ комунікативної установки.

Соціальний аспект висловлювання проявляється також у виборі номінацій учасників комунікації й "третіх" осіб. Жанр листа потребує обов'язкового використання найменування адресанта, адресата й "третіх" осіб, вибір яких у досліджуваних текстах стає соціально значимим, оскільки дозволяє визначити соціальне становище комунікантів й осіб, які не беруть участі в процесі комунікації. Крім того, даний тип модусів служить для оформлення композиційної рамки листа: вступу /найменування адресата/, висновку /найменування адресанта/.

У листах М.Цветаєвої та Б.Пастернака назви осіб представлені словами різних лексико-семантичних категорій, до яких належать: 1/ імена /мина, адя, Моничка, Олеся, Кома, імена по батькові /Борис Сергеевич, прізвища /Пастернак, прізвиська /Лососина, Малышенька; 2/ слова, які означають родинні й

дружні стосунки /милая мамочка, друг мой/; 3/ емоційно-оцінні слова /дорогой, нежно любимая моя, мой родной, милый мой мучитель, золотая моя девочка/; абстрактні іменники в емоційно-оцінному значенні /душа и радость моя, милая моя жизнь, милые мои глаза/; 5/ слова, які означають соціальні відношення в суспільстві /товариш, господин/.

У більшості випадків вживання модусів даної групи відповідає правилам мовного етикету й створює дружню, інтимну, рідше офіційну тональність листа: "многуважаемый товариш Павленко." /МЦ - П.А.Павленку/, "дорогая, золотая моя Олюшка." /БЦ - О.Фрейденбергу/, "весь ваш Боря" /БЦ - Батькам/, "завтра день рождения моего дорогого Сергея Михайловича Волконского." /МЦ - А.Бергу/.

Деякі найменування виходять за рамки етикетних стереотипів і є оказіональними утвореннями: "милое аттическое бесподобие мое." /БЦ - Б.В.Пастернак/.

Завдяки емоційно-оцінним словам, які входять до складу найменувань осіб, розглянуті МК виконують, крім називної, й оцінно-характеризувачу функцію. У синтаксичному плані модуси найменування адресата вживаються у ролі звертання.

У дисертаційному дослідженні окремо розглядаються як тип соціальних МК формули соціального етикету /ФСБ/, які слугують для передачі соціальних взаємин адресанта й адресата. У листах М.Дзетаєвої та Б.Пастернака вони відображають різноманітні етикетні дії: привітання, вибачення, вдячність, поздоровлення, побажання, прощання. Дані модуси є стереотипними формулами, які характеризуються, по-перше, категоріальною постійністю й стереотипним лексичним вираженням /форми першої особи однини індикативу дієслів благодарить, поздравлять, желать, форми другої

осоою однини імперативу дієслів извинить, простить та інш./; по-друге, постійність синтаксичної структури /висловлювання з ФСЕ є різновидом еквівалентів речення/.

У багатьох випадках до складу ФСЕ входять формальні елементи експресивності, які свідчать про характер взаємовідношень осіб, що спілкуються. висловлювання з такими елементами посилюють тональність спілкування: "Еще и еще раз тысяча благодарностей!" /ВН - М.Самойлову/. Цьому сприяють також оказіональні інтерпретації ФСЕ, що виходять за рамки стереотипних формул: "мы с деревцем вас обнимаем: я - руками, оно - ветвями, а головы у нас одинаково - двухцветные - с двойным светом." /МЦ - А.Берг/.

У висновках коротко формулюються наслідки дисертаційного дослідження.

Специфіка жанру листа, його композиційні й смислові особливості зумовили широке використання в епістолярних текстах М.Цветаєвої та Б.Пастернака різноманітних МК. Обов'язкова присутність у них адресанта й адресата дає можливість побудувати класифікацію модусів із врахуванням позицій адресанта /модальні, авторизаційні, оцінні модуси/ й адресата /директиви, найменування осіб, ФСЕ/. Підвищений емоційний тон, суб'єктивність й інтимний характер листування дозволили виділити окрему категорію емоційних МК.

У мовному оформленні визначених у роботі модусів використовується лексико-граматичний комплекс, в якому найбільше використаними є модусні дієслова модальної й оцінної семантики /знать, хотеть, любить, желать тощо/, модальні й оцінні предикативи /можно, хорошо, скучно, радостно тощо/, модальні слова /конечно, вероятно, к сожаленью тощо/.

Для синтаксичного оформлення модусів структури *de dicto* найчастіше використовуються двоскладні називно-підметові / $Prnp - Vf$; $Prnp - (cop) Adj_{кр}$ / й односкладні означено-особові / Vf_{15} / та безособо-предикативні / $(cop) Praed$; $(cop) Praed inf$ / речення. Модусна й диктумна частини в межах висловлювань структури *de dicto* з'єднуються головним чином підрядним зв'язком / підрядні з'ясувальні/. Зустрічаються також складно-сурядні, безсполучникові і складні синтаксичні цілі. Для розмежування модуса й диктума у них широко використовуються авторські розділові знаки. Модуси *de re* оформляються головним чином двоскладними називно-підметовими реченнями за структурними схемами $N_{N_1} - Vf$, $Prnp - Vf$; $N - (cop) Adj$, $N - (cop) Adj_{кр}$, $Prnp - (cop) Adj_{кр}$; односкладними означено-особовими / Vf_{15} / реченнями.

Трансформація модуса виражається в односкладних безособових і безособово-предикативних реченнях / Vf_{imp} ; $Vf_{imp} inf$; $(cop) Praed$; $(cop) Praed inf$ / , що свідчить про його імперсоналізацію.

Імпліцитне вираження модусів, властиве директивним, оптативним і модальним МК, здійснюється за допомогою граматичних засобів - синтетичних та аналітичних ФНС, поєднання форми дієслова минулого часу із часткою бы, дієслова доконаного виду у формі простого майбутнього часу - у складі різних речень: односкладних означено-особових / Vf_{15} ; Vf_{25} ; Vf_{2pl} / , узагальнено-особових / Vf_{25} / та двоскладних називно-підметових / $N - Vf$, $Prnp - Vf$ /.

Емоційні МК, наявні у висловлюванні імпліцитно, оформляються за допомогою емоційних дескрипторів / емоційних вигуків, часток, лайливих слів /.

ФСБ й найменування адресата /звертання/ функціонують у висловлюваннях як еквіваленти речення.

листи М.Цветаєвої та Б.Пастернака характеризуються підвищеною тональністю почуттів, що зумовлене широким використанням у них модальних, директивних і оцінних МК, а також поширенням модусів словами-інтенсифікаторами /очень, страшно, безумно та інш./, експресивними засобами /модальні частки как, какой, сколько; емоційні вигуки о, увы, ах, боже; окличні речення/, багатьма засобами експресивного синтаксису: повтором /емфазою/, синтаксичним паралелізмом, градациєю, антитезою, риторичними запитаннями.

матеріали та результати дисертації висвітлені у п'яти публікаціях:

1. Синтаксическое оформление модальных категорий /со значением вероятности/ в текстах писем М.И.Цветаевой и Б.Л.Пастернака // Изучение творческого наследия проф.Г.О.Винокура: Тез. докл.науч. конф. к.: КГІЛ, 1991. - Ч.І. - С.24-25.

2. Коммуникативно-прагматическая характеристика социальных модальных категорий со значением просьбы (на материале переписки М.Цветаевой и Б.Пастернака) // використання спадщини повернутих і забутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи. - Ч.П. Вопросы русского языка и литературы и методики их преподавания: Тез. докл.респ. межвуз.науч.-практ. конф. - Рівне, 1991. - С.26-29.

3. Синтаксическое оформление модальных модальных категорий со значением желания в текстах писем Б.Пастернака и М.Цветаевой // Профессор В.В.Кротевич и современное языкознание: Тез. докл. науч.конф. - Львов, 1991. - С.81-82.

4. Емотивні модальні категорії та їх синтаксичне оформлен-

ня (на матеріалі листування М.Цветаєвої і В.Мастеряка) // проблеми розвитку психолого-педагогічної науки в науково-технічній творчості молоді: Зо.наук. праць. - Київ: КДПІ, 1992. - С.80-82.

5. Анализ писем М.Цветаевой как лингвистическая основа обучения эпистолярному жанру // методика преподавания русского языка и литературы: Науч.-методич. со. - Вып.21. - К.: Освіта, 1993. - С.52-55.